

KARTA EWIDENCYJNA ZABYTKU NIERUCHOMEGO NIEWPISANEGO DO REJESTRU ZABYTKÓW

1. Nazwa

**HISTORYCZNY UKŁAD URBANISTYCZNY MIASTA O METRYCE
ŚREDNIOWIECZNEJ Z PRZEDMIĘCIAMI, W TYM W OBRĘBIE UL.
ŚWIDNICKIEJ I ZĄBKOWICKIEJ WRAZ Z TERENEM NA KTÓRYM
ZNAJDUJE SIĘ ZNACZNA ILOŚĆ ZABYTKÓW
ARCHEOLOGICZNYCH**

2. Czas powstania

XIII-XIX w.

9. Materiały graficzne

3. Miejscowość

DZIERŻONIÓW

4. Adres (ulica, nr posesji)

5. Przynależność administracyjna

województwo: DOLNOŚLĄSKIE

powiat: DZIERŻONIOWSKI

gmina: DZIERŻONIÓW

6. Współrzędne geograficzne

50°43'41"N 16°39'04"E

7. Użytkowanie obecne

MIESZKALNE

USŁUGOWE

8. Stan zachowania

4

10. Istniejące zagrożenia, najpilniejsze postulaty konserwatorskie
NAZWY: *Reichenbach* (1250 r.), *Reychenbach* (1305 r.), *Reichenbach* (do 1945 r.), *Rychbach* (1945 r.), *Dzierzoniów* (1946 r.)

HISTORIA:

Miasto Dzierzoniów wzmiankowane jest w źródłach po raz pierwszy 13 lutego 1258 r. Data ta jest również pierwszą wzmianką o kościele farym św. Jerzego. Wówczas też wykształcać zaczął się historyczny układ urbanistyczny starego miasta, zamknięty w pierścieniu murów miejskich. Powstał wówczas typowy dla założen średniowiecznych, prostokątny rynek z ulokowanym pośrodku ratuszem miejskim oraz pierzejami kamieniec. W 1337 r. Dzierzoniów niezależnił się od księcia świdnicko-jaworskiego, a 1392 r. dostał się pod władane Korony Czeskiej. W XV w. miasto zostało częściowo zniszczone w czasie trwania wojen Husyckich, zaś od XVI w. rozwija się jako prężnie działający ośrodek tkactwa. Owocny okres rozwoju, w czasie którego powstają ważne dla układu urbanistycznego obiekty, tj. kamienice mieszczkańskie, zakończyła wojna 30-letnia (1618-1648). Na początku XVIII w. Dzierzoniów ukazany jest na historycznej ikonografii jako ośrodek miejski, w dalszym ciągu w zdecydowanej większości zamknięty w pierścieniu obwarowań miejskich. Wówczas też kształtować się zaczyna zabudowa przedmieść, stanowiącą w większości budynki mieszkalne i gospodarce, z przyległymi do nich ogrodami i poletkami uprawnymi. W latach 1795-1798 wzniesiono w pobliżu Rynku nowy kościół ewangelicki, który wraz z farą św. Jerzego, staje się jedną z ważniejszych dominant w krajobrazie architektonicznym miasta. Po przejściu Śląska pod panowanie pruskie, w latach 1816-1820 Dzierzoniów pełni funkcję stolicy rejencji dzierzoniowskiej. Prawdziwy rozwój przynosi miastu właśnie wiek XIX, kiedy to Dzierzoniów staje się ważnym ośrodkiem przemysłowym – przede wszystkim tkackim. W 1855 r. miasto otrzymuje pierwsze połączenie kolejowe. Wówczas następuje rozwój urbanistyczny miasta, polegający na rozwoju zabudowy mieszkaniowej, kształtowanej aż do lat 20/30. XX w. W latach 1872-1875 przeprowadzono przebudowę ratusza miejskiego. Miasto przetrwało II wojnę światową niemal bez uszczerbku dla jego zabrytkowej tkanki. Podobnie, jak przed 1945 r., tak również w okresie powojennym, miasto w dalszym ciągu utrzymywało swój przemysłowy (tkacki i elektromechaniczny) charakter. Okres powojenny nie przyniósł dużych zmian z układzie urbanistycznym starego miasta. Zachowało ono do dziś swój czytelny, pierwotny (średniowieczny) układ przestrzenny, z czytelnymi liniami zabudowy.

Historia – cd. Załącznik nr 1.2.

Istniejące zagrożenia, postulaty konserwatorskie, źródła i literatura – załącznik do karty ewidencyjnej nr 3.

11. Adnotacje o inspekcjach, informacje o zmianach (daty, imiona i nazwiska wypełniających)

12. Opracowanie karty ewidencyjnej (autor, data i podpis)

12 czerwiec 2023 r.

mgr Jędrzej Musiał

ZAŁĄCZNIK DO KARTY EWIDENCYJNEJ

Nr 1

1. Miejscowość	DZIERŻONIÓW	5. Nazwa zabytku (jak w karcie), adres	HISTORYCZNY UKŁAD URBANISTYCZNY MIASTA O METRYCE ŚREDNIOWIECZNEJ Z PRZEDMIĘCIAMI, W TYM W OBRĘBIE UL. ŚWIDNICKIEJ I ZĄBKOWICKIEJ WRAZ Z TERENEM NA KTÓRYM ZNAJDUJE SIĘ ZNACZNA ILOŚĆ ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH (KILKA STANOWISK AZP)	6. Zawartość załącznika
2. Gmina	DZIERŻONIÓW			
3. Powiat	DZIERŻONIOWSKI			
4. Województwo	DOLNOŚLĄSKIE			

HISTORIA C.D.

HISTORIA cdl.:

Obszar dzisiejszej ul. Ząbkowickiej (do 1945 r. *Frankensteinerstrasse*), zlokalizowany przed nieistniejącą Bramą Ząbkowicką, stanowi część dawnych przedmieść Dzierżoniowa. Wiadomo, że już w 1284 r. cech rzeźników otrzymał zgodę na handel przed Bramą Ząbkowicką. W 1331 r. ufundowano w tym miejscu szpital i kościół św. Barbary, należący do zakonu bożogrobców, które to obiekty przez następne wieki stanowiły dominantę tej części miasta. W 1626 r. na Przedmieściu Ząbkowickim wymienia się 86 domów, zaś w 1749 r. wskazuje się, że przed Bramą Ząbkowicką istnieć miało 25 domów. Na planie miasta A. Sadebecka z 1790 r. ukazano dzisiejszą ul. Ząbkowicką z dość zwartą zabudową, zlokalizowaną po obu stronach ciągu komunikacyjnego raz z zabudowaniami klasztoru bożogrobców i przylegającym doń cmentarzem. Po sekularyzacji klasztoru, budynki należące do bożogrobców przeznaczono na mieszkania, zaś kościół został rozebrany pod koniec XIX w. Obecny kształt i zabudowania ul. Ząbkowickiej wykształciły się na przełomie XIX i XX w. W 1903 r. powstała dominanta architektoniczna ulicy, tj. gmach dawnego sądu i więzienia utrzymany w monumentalnej, neogotyckiej stylistyce. Pozostała część zabudowy to budynki mieszkalne i mieszkalno-usługowe. Dzisiejsza ul. Świdnicka (do 1945 r. *Schweidnitzstrasse*), położona jest po przeciwległej stronie starego miasta, a jej obszar pokrywa się z terenem dawnego Przedmieścia Świdnickiego, kształtującego się już od czasów średniowiecza. W 1626 r. na terenie Przedmieścia Świdnickiego znajdowało się 21 domów, zaś w 1749 r. wymienia się jedynie 3 domy. Obszar objęty ochroną konserwatorską jest jedynie w części ukazywany na zachowanych planach miasta z XVIII w. W 1800 r. na terenie Przedmieścia Świdnickiego wzmiankuje się istnienie jedynie 5 domów. Zachowany do dziś układ przestrzenny i zabudowa ul. Świdnickiej, poza linią dawnych murów miejskich, został wykształcony w II połowie XIX i na początku XX w. Wiązało się to z powstawaniem reprezentacyjnej zabudowy willowej z przynależnymi do niej terenami zielonymi. Po 1945 r. obszar ul. Ząbkowickiej nie przeszedł znaczących zmian w swojej kompozycji urbanistycznej. W latach 70. i 80. XX w. obserwuje się tutaj powstawanie nowej zabudowy mieszkaniowej, jednorodzinnej. Wzniesiono także kilka budynków mieszkalno-gospodarczą. Charakter miejski zachowała do dziś natomiast ul. Świdnicka i jej obszar, cechujący się zabudową mieszkalną wielorodzinną, wykształconą jeszcze przed 1945 r., zgrupowaną zwłaszcza pomiędzy ul. Grota-Roweckiego i J. Słowackiego.

12 czerwiec 2023 r.

Opracowanie załącznika:
(data i podpis)

mgr Jędrzej Musiał

ZAŁĄCZNIK DO KARTY EWIDENCYJNEJ

Nr 2

1. Miejscowość	DZIERŻONIÓW	5. Nazwa zabytku (jak w karcie), adres	6. Zawartość załącznika
2. Gmina	DZIERŻONIÓW	HISTORYCZNY UKŁAD URBANISTYCZNY MIASTA O METRYCE ŚREDNIOWIECZNEJ Z PRZEDMIEŚCIAMI, W TYM W OBRĘBIE UL. ŚWIDNICKIEJ I ZĄBKOWICKIEJ WRAZ Z TERENEM NA KTÓRYM ZNAJDUJE SIĘ ZNACZNA ILOŚĆ ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH (KILKA STANOWISK AZP)	
3. Powiat	DZIERŻONIOWSKI		
4. Województwo	DOLNOŚLĄSKIE	HISTORIA CD.	

Historia cd.

Dzisiejszy ciąg ulic Brzegowej (do 1945 r. *Uferstrasse*) oraz ul. Nowowiejskiej (do 1945 r. *Neudorferstrasse*), zlokalizowany był wyraźnie poza historycznym centrum Dzierżoniowa, co poświadcza mapa katastralna z pocz. XX w. Obszar ten stanowił pierwotnie dawną wieś Ernsdorf, której początki datuje się na połowę XIII w. Obszar ten określany jest również jako Dolny Dzierżoniów, zaś według badaczy osada ta miała powstać jeszcze przed lokacją samego Dzierżoniowa. Przed włączeniem miejscowości w granice administracyjne miasta, dzieliła się na trzy części: miejską, drugą zwaną *Klinkenhaus* oraz trzecią - królewską. Obejmująca swoim zasięgiem dzisiejsze ulice Brzegową i Nowowiejską pierwotna osada, stanowi relikty najstarszego osadnictwa na terenie dzisiejszego Dzierżoniowa. Układ tej części miasta, przypomina układ wsi ulicowej, rozciągającej się wzdłuż przepływającej pomiędzy nimi rzeki Piławy. Zasadnicza część zabudowy przy ul. Nowowiejskiej i ul. Brzegowej wykształciła się w końcu XIX w. oraz w początkowych latach XX w., jak również w latach 20. i 30. XX w. Co interesujące, oprócz obiektów o cechach zabudowy typowo miejskiej, zachowały się tu również obiekty o cechach architektury wiejskiej – gospodarczej, świadczące o dawnej odrębności tej części dzisiejszego Dzierżoniowa. Oprócz zachowanej architektury historycznej wzdłuż ulic Brzegowej i Nowowiejskiej – zwłaszcza w okresie po 1945 r. (lata 90. XX w.), powstały również nowe zabudowania mieszkalne i usługowe.

Opracowanie załącznika:
(data i podpis)

12 czerwiec 2023 r.

mgr Jędrzej Musiał

ZAŁĄCZNIK DO KARTY EWIDENCYJNEJ

Nr 3

1. Miejscowość	DZIERŻONIÓW	5. Nazwa zabytku (jak w karcie), adres	6. Zawartość załącznika
2. Gmina	DZIERŻONIÓW		
3. Powiat	DZIERŻONIOWSKI		
4. Województwo	DOLNOŚLĄSKIE		

HISTORYCZNY UKŁAD URBANISTYCZNY MIASTA O METRYCIE ŚREDNIOWIECZNEJ Z PRZEDMIĘCIAMI, W TYM W OBRĘBIE UL. ŚWIDNICKIEJ I ZĄBKOWICKIEJ WRAZ Z TERENEM NA KTÓRYM ZNAJDUJE SIĘ ZNACZNA ILOŚĆ ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH

**ISTNIEJĄCE ZAGROŻENIA;
POSTULATY KONSERWATORSKIE;
ŹRÓDŁA I LITERATURA;
STANOWISKA ARCHEOLOGICZNE**

ISTNIEJĄCE ZAGROŻENIA:

- przekształcenia istniejącego układu urbanistycznego wynikające z dużego rozwoju zabudowy usługowej i mieszkaniowej oraz infrastruktury użytkowej;
- modernizacja istniejącej, historycznej zabudowy z wykorzystaniem materiałów i rozwiązań ahistorycznych;
- brak działań zmierzających do zachowania historycznych budynków, ich przebudowy i rozbioru;

POSTULATY KONSERWATORSKIE:

- zachowanie charakterystycznych cech układu urbanistycznego, objętego ochroną konserwatorską (historyczne nawierzchnie, ciągi dróg, rozplanowanie zabudowy);
- zachowanie elementów stanowiących zespoły i elementy zespołów dawnych zakładów przemysłowych i produkcyjnych i zabudowy willowej;
- w przypadku nowych inwestycji zachowanie cech typowych architektury regionalnej, tj. bryły, formy elewacji i kształtów dachów, materiałów wykończeniowych;
- modernizacja istniejącej zabudowy mieszkalnej z poszanowaniem substancji zabytkowej, bryły i formy;
- lokowanie nowej zabudowy mieszkalnej w linii zabudowy historycznej;
- zachowanie historycznej zieleni miejskiej, zwłaszcza na terenach cmentarzy, zieleni przydrożnej, parkowej;
- lokowanie nowych obiektów handlowych i usługowych możliwie poza granicami układu urbanistycznego;
- modernizacja obiektów istniejących z nadaniem im nowych funkcji użytkowych, z zachowaniem historycznej formy i bryły budynku;
- prace ziemne w obrębie stanowisk archeologicznych, wymagają prowadzenia badań archeologicznych.

ŹRÓDŁA I LITERATURA

Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków we Wrocławiu Delegatura w Wałbrzychu

- Matejuk B. i inni, *Studium historyczno-urbanistyczne miasta Dzierżoniowa, woj. wałbrzyskie, Wrocław 1985.*

- Biaty F., Dąbrowski S., Dzierżoniów. Zarys monografii miasta, Dzierżoniów 1998.

- Knie J., *Alphabetisch-statistisch-topographische Uebersicht der Dörfer, Flecken, Städte und andern Orte der Königl. Preuß. Provinz Schlesien, Breslau 1830.*
- Knie J., *Alphabetisch-statistisch-topographische Uebersicht der Dörfer, Flecken, Städte und andern Orte der Königl. Preuß. Provinz Schlesien, 1845.*

Kartografia

- *Messfischblatt Reichenbach unter der Eule*, nr 5262, ok. 1919 r.
- *Stadt-Plan von Reichenbach*, rys. F. Grammel, ok. 1920 r., Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Wrocławskiego; *Die Königl.-Kreis-Stadt Reichenbach in Schlesien*, A. Sadebeck, 1790 r., (zbiory: <https://polska-org.pl>).

Stanowiska archeologiczne: AZP 88-25/4 (garnarnia, XIV-XV w.), AZP 88-25/39 (zamek, późne średniowiecze), AZP 88-25/40 (osadnictwo miejskie, późne średniowiecze), AZP 88-25/41 (osadnictwo miejskie, późne średniowiecze), AZP 88-25/38 (zamek, późne średniowiecze), AZP 88-25/6 (osada, średniowiecze), AZP 88-25/52 (ślad osadnictwa, neolit, ślad osadnictwa, późne średniowiecze), AZP 51/88-25 - ślad osadnictwa, neolit; ślad osadnictwa, późne średniowiecze.

Opracowanie
załącznika:
(data i podpis)

12 czerwiec 2023 r.
mgr Jędrzej Musiał

